

KOVÁCS SÁNDOR

UNGVÁR HÁNYATOTT SORSÚ
MAGYAR EMLÉKEI III.

(FOLYTATÁS FOLYÓIRATUNK ELŐZŐ SZÁMAIBÓL.)

A SISI-SZOBOR

Az *Ung* 1917. december 8-i számában újságolta: „Kiváló, nagy művészi értékű emlékművet örökölt városunk egy, szülőföldjét rajongásig szerető, nagyevű, korán elhunyt fiától, Szamovolszky Ödön szobrász-művésztől, kinek kezéből akkor hullott ki a kalapács, midőn Nagyasszonyunk felséges alakján az utolsó ruharáncot is kivéste.

[...] Utolsó műve, mely felülmúlta volna minden eddigi alkotását, mely dicsőségét, hírnevét országunk hátarain túl, messzire elvitte volna a nagyvilágba, az a lázas munka volt, mellyel az Erzsébet-szobor nagy pályázatára készült. Sajnos, csak a főalakkal készült el, és a pályázaton már ezzel sem vehetett részt.

[...] A szobrot az özvegy 1916. év őszén beküldötte az Erzsébet-szobor pályázatra, mely alkalommal Rákosi Jenő mint a leghűbb, legigazibb s legméltóbb emlékműről emlékezik meg róla; a „Kritika” című hetilap pedig ezt a szobrot mondotta az egyetlen monumentális Erzsébetnek, míg a többi mind messze marad mögötte.

És ez a szobor a miénk! A művész özvegye díjtalanul ajánlotta föl azt városunknak, ha Ungvár kőbe véseti s méltó helyen fölállíttatja azt falai között.”

Vagyis Szamovolszky Ödön (a *Dayka*-szobor kapcsán mutattuk be) meghagyta feleségének, hogy művét – Erzsébet királyné remek szobrát – ajándékozza Ungvárnak. A királyné 2 méter magas, álló alakos, fehér márványszobrát a művész budai szürke mészkő talapzaton képzelte el, de a talapzat elkészítéséhez már nem maradt ideje, elragadta a halál.

Ungváron a megalakult Erzsébet-szoborbizottság 1918 elején gyűjtést hirdetett. A szoborállítás költségeit 25–30 ezer koronára becsülték. Nagy lendületet vett a gyűjtés és a vita a szobor helyének kiválasztása ügyében. Sajnos azonban a háború végén a város tisztességes polgárai szinte megvalósíthatatlan feladatra vállalkoztak. A későbbi politikai változások pedig magyarázatot adnak arra, hogy miért is nem lett Sisi-szobor Ungváron.

Időrendben itt kellene szólnunk egy felettéb kalandos sorsú másik emlékről. Nevezetesen a munkácsi ezredéves emlékmű köveiből a csehek által Ungváron, az Egán Ede téren emelt emlékműről. De ezt már a munkácsi ezredéves emlékmű kapcsán folyóiratunk 2022/2. számában bemutattuk.

KÁRPÁTALJA FELSZABADÍTÁSÁNAK HŐSI EMLÉKMŰVE

Ungvár északkeleti része Trianon előtt egyfajta katonavárosnak is tekinthető volt. Az Alsódomyona (*Domaninci, ma Ungvár része*) irányába vezető Domyonai út (*ma Drugethek utcája*) északnyugati oldalán a 20. század első éveiben épült fel a modern, vármegyei közös K und K laktanya, a 66-os gyalogezred állomáshelye. Az utca délkeleti oldalán pedig katonai barakkok sorakoztak. Az innen nyíló Zúgó utcában álltak a régi Ferenc József laktanya épületei, délebbre pedig a honvédlaktanyák voltak. Az anyaországhoz történt 1938-as visszatérés után természetesen már mindegyik laktanya a Magyar Honvédség birtokában állt. Az egykori császári és királyi laktanya lett a 24. Ungvári Gyalogsági Ezred (*ahogyan akkoriban nevezeték – „a házi” ezred*) állomáshelye.

Az ezredparancsnokság kezdeményezésére 1940-ben, Kárpátalja felszabadításának egyéves évfordulóján, a laktanyával szemközti parkban emlékművet emeltek. Akkoriban a gyalogezred karpaszományos szakaszvezetője volt a magyar szobrászat egyik ígéretes fiatal tehetsége, a nyíregyházi Osváth Imre. Így kézenfekvő volt a szobrász személyének kiválasztása.

Az emlékművet 1940. március 14-én, napra pontosan és ugyanabban az órában leplezték le, amikor egy évvel korábban a 24. gyalogezred honvédek elindultak Kárpátalja birtokba vételére. Az ünnepségről az MTI 1940. március 14-én így számolt be:

„A Kárpátalja felszabadításában résztvevő ungvári honvédeknek Ungvárról való elindulása első évfordulóján, csütörtökön este lélekemelő katonai ünnepség keretében leplezték a kárpátaljai harcokban hősi halált halt bajtársak emlékművét. Az ünnepségen megjelent Perényi Zsigmond báró, kormányzói biztos, Ilinczky Sándor nagyprepost, főtanácsadó, Siménfalvy Árpád főispán s ott voltak Choma Viktor és Kohutics Tivadar kanonokok, a görögkatolikus püspök képviselői, továbbá Zombory Bertalan, Marina Gyula, Halász Géza miniszteri tanácsosok s a város és a vármegye társadalmi életének számos vezetője. Az emlékmű mögött a laktanya udvarán a helyőrség diszszakasza sorakozott fel, mellette pedig a hősi halottak hozzátartozói állottak.

Vitéz Vásárhelyi Andor vezérkari ezredes, a helyőrség parancsnoka lépve a diszszakasz arcvonalán, tisztelgett a kormányzói biztos előtt, majd a katonazenekar a Himnuszt játszotta.

Vitéz Víz Antal ezredes, ezredparancsnok méltatta a nap jelentőségét s beszéde közben lehullott a lepel a mintegy öt méter magas emlékműről, amely Osváth Imre szobrászművésznak, a gyalogezred karpaszományos szakaszvezetőjének alkotása. Kürtszó, majd a Rákóczi-induló hangjai után ágyulövések dördültek el s a környező hegyekről elhangzott újabb ágyudörgések után vitéz Víz Antal ezredes az elhunyt bajtársak neveit szólította, mire a felsorakozott honvédek válaszoltak:

– Jelen!

A katonazenekar gyászdala után Víz ezredes koszorút helyezett el az emlékműre, amelyet megkoszorúzott vitéz Gerlóczy László tüzérőrnagy és a hősi halottak egyik hozzátartozója is.

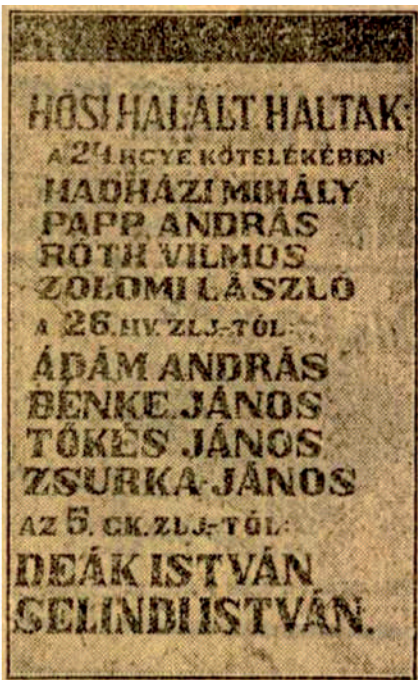
Podaril József pápai kamarás, majd Bárta Zoltán református lelkész megáldották az emlékművet, amelyet a város közönsége nevében Peltsárszky Imre polgármester vett át. A kegyeletes ünnepség a Szózatallal ért véget.

Este a Városi Színházban a felszabadulás évfordulója alkalmából hangversenyt rendeztek.”

Az avatáson a katonai alakulatok az 1939-ben még a Magyarország és Csehszlovákia közötti határ vonalán sorakoztak fel. Ti. az Ungvárral szomszédos Alsódomonya az I. bécsi döntés és 1939. március 14-e között nem tartozott az anyaországhoz. A határvonal a vízierőmű csatornáján húzódott.

Amikor Víz Antal avatóbeszédében felolvasta az elesett 10 magyar honvéd nevét, és minden elhangzott név után a jelenlévő katonák azt kiáltották: „*Jelen!*”, ezzel arra utaltak, hogy a bajtársuk még halála ellenére is örökre az ezred soraiban marad.

A Felszabadítási Emlékmű kőfalának tetején két dátum – **1919** és **1939** – utalt a cseh elnyomás kezdetére és végére. Az emlékmű háttere egy, a hősi jellem szilárdságát jelképező kőfal volt. Az előtérben egy embermagasságú, kétlépcsős gránittalapzaton egy 3 m magas honvéd állt, és mögötte a kőfal a honvéd fölé kb. 2 m-rel emelkedett. A lendületes szoboralak egy rohamra készülő honvéd. Köpenyét elől fellebentette a szél, erőteljesen fújta a bal kezében tartott kürtöt, a jobbjaiban magasba emelt fegyverrel pedig harcba szólította társait. Az emlékmű talapzatának szemközti oldalán emléktábla volt. Sajnos ennek a szövegét nem ismerjük, az előkerült fotókról pedig az kiolvashatatlan. Az emlékmű oldalára felerősített táblára az elesett hősök nevét vésték fel.

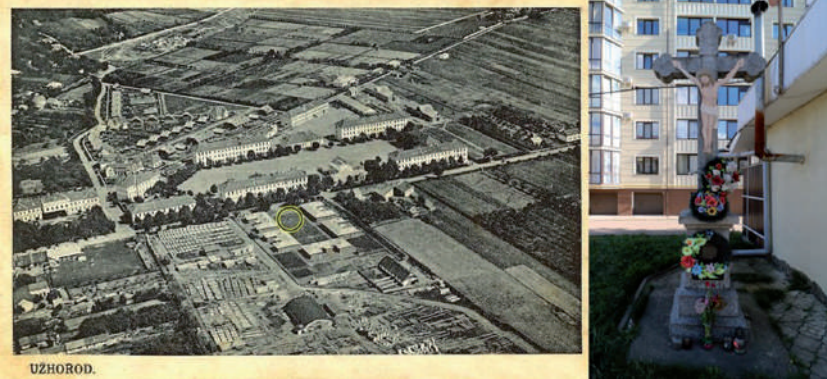

Az emlékműről készült felvétel a Pesti Hirlap Képes Vasárnap c. mellékletében 1940. március 24-én, a tábláról készült pedig a Függetlenség c. lap 1940. március 17-i számában jelent meg

A későbbi években a vidék visszatérésének évfordulós megemlékezéseit ennél a Felszabadítási Emlékműnél kezdték.

Sajnos ma már ez az emlékmű sincs meg. Nem tudjuk, mikor rombolták le, és hová tették az emlékmű maradványait. Az emlékmű helyének beazonosításában segít egy régi képeslap. Ezen a légifelvételen jól kivehető, hogy a kaszárnnyakkal átellenben, az utca másik oldalán egy parkosított rész volt, ebben avatták fel az elesett hősök szobrát. Ez a jelenlegi Kassai Antal (korábban Mészáros Károly, majd Turjanicza) és Gyár (Zavodszka) utcák között ma már teljesen be van építve.

Egy érdekes adalék. A laktanyával szemközt, az egykori park területén (a Drugethek utcájának a Kassai Antal és Gyár utcák közötti szakaszán), egy többemeletes háztömb és egy kisbolt ölelésében az I. világháborús áldozatok szentségére állítottak egy, a műemléki jegyzékbe felvett andezit emlékke-

A cseh időből származó képeslapon az emlékmű feltételezett helyét jelöltük be. Az első világháborús emlékkereszt. (A szerző felvétele)

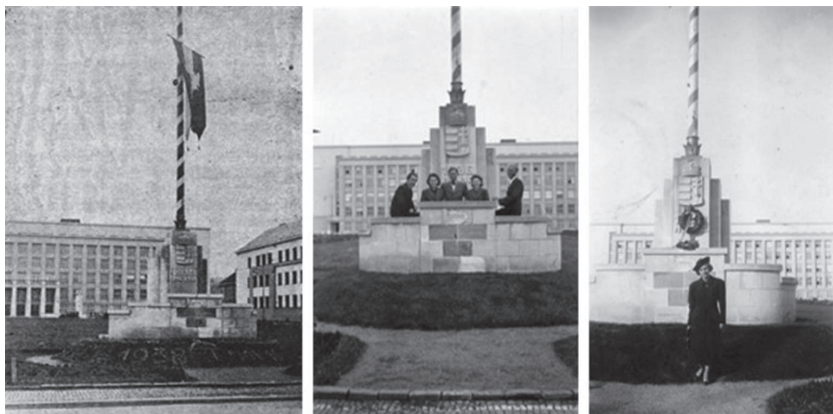
resztet. Szívünkben ez nemcsak az elesett honvédek emlékét őrzi, hanem egyúttal mementója Kárpátalja Felszabadítása Hősi Emlékművének is.

AZ ORSZÁGZÁSZLÓ

A város északnyugati lápos, vizenyős térsége, a Galagó a 20. század elejéig Ungvár peremrészének számított, nem volt beépítve. Az egykori Kis-Ung osztotta ketté. A Kis-Galagó a mai Szobránci utca, a Vámház utca és a Függetlenség part által határolt terület, a Nagy-Galagó pedig a mai Szobránci utca, Zahari utca és az Ung-part közötti térség. Csupán a Kis-Galagóban voltak bolgárkertészetek. Beépítését az idetelepített hatalmas csehszlovák hivatalnoki apparátus befogadására 1921-ben Adolf Liebscher általános tervei alapján kezdték el. A Kis-Galagó 60 000 m²-nyi területén épült ki Podkarpatszka Rusz közigazgatási központja – a kormányzósági negyed. Ez a hivatali épületek mellett a cseh tisztviselők lakóházait is magába foglalta. A hivatali palotákon kívül épült 27 lakóháztömb 397 lakással és 20 villa. A negyed meghatározó épülete a közigazgatási palota. František Krupka tervei alapján 1934–1936 között építették. Az épülettömb, csakúgy, mint az egész negyed hivatali épületei is, magán viseli a neoklasszicizmus, a konstruktivizmus, a monumentalizmus, a funkcionalizmus jegyeit. Az egyenes vonalú, masszív épület homlokzati oldalából egy nagyméretű, négyemeletes rizalitszerű rész válik ki. A kockatömb egyhangúságát még egy hatoszlopos, erkélyt tartó portikusszal is igyekeztek megtörni.

Előtte nagy teret alakítottak ki, ez ma a Népek tere nevet viseli. Az anyaországához történt 1938-as visszatérés után a teret Horthy Miklósról nevezték el. 1939 augusztusában a tér középpontjában EreklYES Országzászló Emlékmű épült. Az emlékmű központi mellvédfalához két oldalról íves, lépcsőzetesen emelkedő szárnyak csatlakoztak. A központi elem falába hat történelmi nevezetességű vár egy-egy sziklájának csiszolt kőlapját illesztették. Felül Ungvár, alatta Eger és Gerény, lejjebb Nevicke, legalul Szerednye és Tibaváralja emlékköve volt látható. A központi elem háta mögött emelkedett a zászlótartó lépcsőzetes háttámlájú tömbje. Ezen a koronás címer domborműve alatt egy dátum volt olvasható:

1938 nov. 10

A bal oldali kép Kacsurek István felvétele az Útmutató a hazai vendégjáráshoz c. kiadványból, a középső Mátyás Judit, a jobb oldali Olekszandr Volosin gyűjteményéből származik

Felavatását szeptember 8-ra tervezték, azonban a közbejött akadályok miatt elhalasztották. A halasztás konkrét oka a korabeli sajtóból nem derül ki. Ennek ellenére az Országzászló még a hivatalos felavatása előtt több ízben betöltötte küldetését, például helyszíne volt december 10-én az újonc honvédek eskütételének.

Magyarország 875-ik országzászlójának felavatására csak 1941. november 10-én, a város felszabadulásának 3. évfordulóján került sor. A díszes, címeres nemzeti színű országzászlót a fővárosba elszármazott ungváriak és Ung megyeiek Bercsényi Egyesülete nevében dr. Tahy Andre kormányfőtanácsos adta át a városnak. Ezután az országzászló talapzatát dr. Fekete Béla vármegyei főjegyző adta át. Az emlékművet Ungvár nevében

dr. Megay László polgármester emelkedett szavak kíséretében vette át. Az ünnepségen Cselényi Pál országgyűlési képviselő, az Erekyés Országzászló Nagybizottság kiküldöttje tartott avatóbeszédet.

Szovjet időben az épületekben a megyei tanács, a megyei pártbizottság mellett helyet kaptak a megyei hivatalok és intézmények, a palota előtti felvonulási teret pedig Leninről nevezték el. Talán mondanunk sem kell, hogy a szovjetek egyik első dolga volt, hogy eltávolítsák az országzászló piros-fehér-zöld rúdját. Az emlékmű a rúd nélkül még jó ideig árválkodott a tér közepén. Később azt is lebontották. A talapzat alapozását takarékosági okokból valószínűleg megtartották, és 1965-ben erre épült rá az új Lenin-szobor rózsaszínű gránit talapzata. A bronzszobor M. Vronszkij és A. Olejnyik szobrászok alkotása volt. Abban az időben a Lenin-szobor – a szovjetrendszer elmaradhatatlan jelképe – minden jelentősebb város főterét díszítette.

Az 1991. augusztus 19–21-i moszkvai puccs idején, Ukrajnában elsőként az Ungvári Városi Tanács ítélte el a puccsot és hirdette ki, hogy a városnak egy független Ukrajnához kell tartoznia. Ukrajna 1991. augusztus 24-i függetlenségének kikiáltása után a megyei tanács, élén Mihajlo Voloscukkal kinyilvánította, hogy Kárpátjának autonómiát kell kapnia Ukrajnán belül.

Augusztus 30-án Ungváron a Lenin térről – az addig megszokottól eltérően – népes, ünneplő közönség jelenlétében eltávolították a bolsevik pártvezér szobrát. Darus kocsi érkezett a térre. Két férfi szétszerelte a szobor talapzatrögzítését, drótkötelet erősített a szoboralak derekára, majd az ünneplők éljenzése közepette a daru leemelte a talapzatról és teherautóra tette. 2010-ben a városi tanács a bronzszobrot átadta a görögkatolikus egyháznak, azzal céllal, hogy anyagát a Bacsinszky András püspöknek állítandó szoborra hasznosítsák.

Az egykori Országzászló Emlékmű helyén ma ukrán országzászló áll. Mögötte 2017 óta szökőkút működik.

A kormányzósági palota mögötti parkban a kis magyar világ idején a Szent Koronának állítottak emlékművet. Sajnos erről a szintén eltüntetett magyar emlékről bővebb információval nem rendelkezünk.

HORTHY ISTVÁN EMLÉKTÁBLÁJA

Horthy Miklós kormányzó idősebb fia, a kormányzóhelyettes István tragikus halála után, 1942. október 28-án a város törvényhatásági bizottsága közgyűlésén úgy határozott, hogy az Ung partjának legszebb részét, az addigi Roskovic partot a hősről nevezi el. A parti utca kezdetben Dayka

Gábor nevét viselte. Később, körülbelül 20 évig a híres festőművészeről – Roskovics Ignácról, aki élete egy bizonyos időszakában Ungváron tanult és élt – Roskovics partnak nevezték el. Itt kell megjegyeznünk, hogy Horthy István 1941-ben járt Ungváron, a gépkocsizó zászlóalj új zászlajának ünnepi átadásán vett részt.

A törvényhatósági bizottság kezdeményezésére Kükemezey József, Szatmáry Béla és a Magyar Élet Pártjának 28 más tagja nagyméretű emléktáblát készíttetett, és azt az Ung partján levő polgári leányiskola falán helyezték el. Az avatási ünnepséget először november 15-ére tűzték ki, de az időpontot később megváltoztatták. Az emléktábla avatási ünnepségét többezres közönség részvételével végül 1942. december 13-án tartották meg. Az ünnepségről a *Kárpáti Magyar Hírlap* 1942. december 15-i számában számolt be: „Az ungvári háziezred zenekara a Hiszekegyel vezette be az ünnepséget, majd Siménfalvy dr. főispán mondotta el magasszárnyalásu beszédét. [...] A főispáni ragyogó beszéd után páloci Horváth Aladár polgármesterhelyettes felolvasta a közgyűlési határozatot az emléktábla felajánlásáról és elkészítéséről. A magyar imádság hangjai mellett a légierők diszszázadának tiszteletadása közben húzták le a leplet az emléktábláról, amelyen a következő szöveg áll aranybetűkkel márványba vésvé:

EZ A PART HIRDESSE

A MAGYAR ÉLET EGYIK LEGNAGYOBB HŐSI ÁLDOZATÁT:

VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY ISTVÁN-NAK

MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓHELYETTESÉNEK

A M. KIR. HONVÉDSÉG REPÜLŐFŐHADNAGYÁNAK

A MAGYAR NEMZET ÉS A KERESZTÉNY EURÓPA

SZABADSÁGHARCÁBAN

1942. AUGUSZTUS 20-ÁN AZ OROSZ HARCTÉREN TÖRTÉNT

HŐSI HALÁLÁT.

— • —

AZ ELVESZTÉSÉNEK MÉLYSÉGES GYÁSZJA,

HŐSI ÉLETÁLDOZATÁNAK BÜSZKE DICSÓSÉGE SZÜLTE
VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓSÁGA,

DR. KÁLLAY MIKLÓS MINISZTERELNÖKSÉGE,

DR. SIMÉNFALVY ÁRPÁD FŐISPÁNSÁGA,

DR. MEGAY LASZLÓ POLGÁRMESTERSÉGE IDEJÉBEN,

KÜKEMEZEY JÓZSEF ÉS SZATMÁRY BÉLA

TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGI TAGOK KEZDEMÉNYEZÉSÉRE

**AZ ÉSZAKKELETI MAGYAR VÉGEK VÁRNÉPÉNEK, A MEGUJULT
MAGYAR ÉLET UNGVÁRI ÉLHARCOSAINAK ELHATAROZÁSÁT:
HOGY AZ UNGVÁR THJ. VÁROS KÖZGYŰLÉSE ÁLTAL 1942. OKTÓBER
28-ÁN, 1304 ELN. KGY. SZ. ALATT HOZOTT HATÁROZATTAL
NEVÉRŐL ELNEVEZETT
VITÉZ HORTHY ISTVÁN PARTOT
EMLÉKTÁBLÁVAL JELÖLI MEG.
„MERT ILYENEK AZ APÁK, ILYENEK A FIUK, ÖRÖK A MAGYAR!”
UNGVÁR, 1942 DECEMBER HÓ 13.**

Az avatáson készült felvétel (Literáti Tetyana gyűjteménye)

Az ünnepi beszédet Ortutay Jenő főesperes, orszgy. képviselő mondta. [...]Az emléktáblát Megay dr. polgármester nagyhatású beszéd keretében vette át örök megőrzésre.”

A mai Függetlenség parton hársfákkal, magnóliával, szakurával övezett épület (*ma a Lingvisztikai Gimnáziumnak ad otthont*) falán hiába keresnek a táblát, sajnos még a helyét sem lehet beazonosítani.

Itt kellene szólnunk a Drugeth-szoborról, de erről Ungvári Lajos, Kosuth-díjas szobrász kapcsán folyóiratunk 2022/4. számában már olvashatott a Kedves Olvasó.

A BERCSÉNYI-SZOBOR

Amikor a honfoglalás millenniumi ünneplésére készülődött az ország, Ungváron felvetődött, hogy szobrot állítanak az örökös ungi főispánnak, gróf Bercsényi Miklósnak. Megvalósítására azonban ekkor konkrét lépéseket nem tettek. Alig egy évtized múltán, 1904-ben a kuruc hősök hamvai hazahozatalának előkészítése idején újra napirendre került a kérdés. Az újságok megszéllőztették Ung vármegye elképzelését, miszerint az ungvári vár egykori birtokosát, Bercsényi grófot és feleségét, Csáky Krisztinát a legméltóbb helyen, saját várukban kellene újratemetni. Úgy gondolták, az újratemetésre egy Bercsényi-szobrot is állítanának. Az erre irányuló mozgalom gyűjtést szervezett. Akármennyire is tűnt ez logikusnak, a kormány másképp döntött.

1906-ban Ungváron a kuruc főgenerálisról utcát neveztek el, és az ungvári várban emléktáblát állítottak neki. A Bercsényi-emléktábláról sajnos semmilyen bővebb információval nem rendelkezünk, a szovjethatalom pedig még az utcát is átkeresztelte.

A szoborállításra szervezett gyűjtés nagyon sokáig elhúzódott, még az 1910-es években sem állt le. Nem tudjuk, hogy akkor miért nem valósult meg a szoborállítás. Később valószínűsíthetően a háború, a pénzszüke, majd a trianoni országcsönkítés által bekövetkezett politikai változások miatt pedig már elérhetetlen messzeségbe került a kezdeményezés.

Ungvár anyaországához történt visszatérése (1938) után újra előtérbe került a Bercsényi-szobor ügye. 1941-ben az ungvári Művészeti Heteken Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa bejelentette a Bercsényi-szobor felállítását. Ehhez ő saját felajánlással is hozzájárult.

A szobor elkészítésére Gregersenné Lux Alice szobrászművésznőt kérték fel. A szobrász kiválasztásában valószínűleg közrejátszott az a tény, hogy Lux Alice (vagy, *ahogyan abban az időben nevezték, Lux Baba*) fiatalon az ungvári UAC sportklub tehetséges és sikeres teniszezőjeként népszerű és közismert volt a városban. Az 1906-ban Bustyaházán született Lux Alice az Országos Magyar Iparművészeti Iskola kispasztika szakán tanult. Budapesten ma is sok épületplasztikája található, főleg a norvég származású építész férje, Gregersen Hugó által tervezett épületeken. Munkáit 1936-ban a Brüsszeli Világkiállításon, 1937-ben pedig a Párizsi Világkiállításon is aranyéremmel díjazták.

A művésznő Bercsényi Miklós-szobrának eredeti tervrajza magángyűjteményünk becses darabját képezi. A tervrajz alapján megállapítható, hogy a 2 m 70 cm-es kőszobor egy 3 m-es, kváderkövekből emelt talapzatra került

volna. A talapzat felső részét a Bercsényi család kőbe faragott címere, alatta szintén faragott díszszalagon a **GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS** felirat díszítette volna. A gróf alakja daliás tartást mutat, jobbában buzogány, baljával pedig a hüvelyében lévő kardját markolja. Az arcát a tervrajzon nem ábrázolták, valószínűleg ez egy másik, szelvényrajzon lett kidolgozva. Elkészült a szobor 50 cm-es gipsz-kisplasztikája, s ez még a Nemzeti Galéria 1951-es művészeti katalógusában is szerepelt. A kisplasztika későbbi sorsáról nincs információ.

A város előljárósága a szép hársfasorral övezett Ung folyó partjához csatlakozó, a cseh időkben kialakított térre álmodta meg a gróf szobrát. Egyébként valaha itt ért véget a Kis-Ung útja, az ipari létesítmények üzemeltetésétől megfáradva vize egyesült a főággal. A torkolatnál a Kis-Ungon hid kötötte össze a part két szakaszát. A teret egyik oldalról a Népbank, a folyóval átellenben pedig az egykori pénzügyi hivatal épülete határolja. A csehszlovák korszakban a nagyszámú emigráns orosz közösség a kis térre egy Puskin-szobrot szeretett volna emelni. A hatalom azonban ezt nem tolerálta, 1932-ben Miroslav Tyrš (*született Friedrich Emanuel Tirsch, a Sokol Sportegyesület alapítója*) emlékoszlopát állította fel, és a teret is róla nevezték el. 1941 szeptemberében a város – akkor már magyar vezetése – a Tyrš-emlékoszlopot elbontatta, és a teret Hősök terére keresztelték át. A tér központi eleme lett volna a Bercsényi-szobor.

Mivel néhányan az e témában publikálók közül kétségbe vonják, hogy a szoborállítás megkezdődött, cáfolatul idézünk a *Kárpáti Híradó* 1943. november 10-i számából: „*A második szobornak, a Bercsényiszobornak a talapzata is elkészült időközben. Az ungharti sétányon, a fővámhivatal előtt fekete gránitból ott várja már a második csupasz szobortalapzat a második unghári szobrot: Nagy Bercsényi Miklós kőalakját.*”

A művésznő visszaemlékezéseit pedig Búza Péter *Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző séták* című könyvében Budapesten 1984-ben adta közre: „*Nekem kislány koromtól ideáлом volt Bercsényi. Láttam szinte, ahogy vágat haza, megy fel a lépcsőn a kíséretével. Ott volt a vára, ott a bányája is. Andezitbánya. Gyönyörű köveket robbantottak ki a földből, olyanokat, akár a svéd gránit. Hát persze, hogy ez volt a szívügyem. Ebből a kőből megfaragni! [...]*

Ungváron felállították a talapzatot, ráfaragtuk a címert, már Pestre ért az andezittömb – két darabból lett volna, majd háromméteres alak, úgy is mintáztam, hogy ne látszódjék, hogy el van vágva – és bombatalálatot kapott a Józsefvárosi pályaudvaron a vagon.”

Tehát a háborús események megakadályozták a szobor befejezését és felavatását.

Szovjet időben a teret A. Sz. Puskinról nevezték el. 1979-ben itt állították fel a nagy orosz költő szobrát, M. Popovics, A. Lozovij és A. Szanics szobrászok közös alkotását. A felavatott Puskin-mellszobor talapzatát Volodimir Lezu építész a tér közepén alakította ki. Elmondása szerint ekkor már nem volt ott a Bercsényi-szobor talapzata. 2022-ben, az orosz–ukrán háború okán a Puskin-szobrot eltávolították a térről.

1998-ban a budapesti székhelyű Kárpátaljai Szövetség kezdeményezte egy új Bercsényi-emléktábla felavatását az ungvári várban, azonban a vár igazgatósága érthetetlen módon azt elutasította. Ungvár város önkormányzata viszont egyöntetűen megszavazta, hogy az újra Bercsényi Miklós nevére keresztelt utcában az emléktáblát felavathassák.

A gróf iránt tiszteletet érző utókor azonban nem törődött bele, hogy Ungvár ne méltassa kellőképpen Bercsényi Miklóst. A várpalota belső udvarán 2012-ben az egykori főispánnak, 2013-ban pedig mellette feleségének állítottak emléket. Győrfi Lajos püspökladányi szobrászművész bronz mellszobrai fagyútó süttői mésző talapzatra helyezték. Így Bercsényi Miklós és Csáky Krisztina nem csak életükben maradtak hűek egymáshoz, nemcsak halálukban alusszák örök álmukat egymás mellett a kassai domban, hanem az ungvári várban is egymásra találtak, és együtt figyelik a ma emberének megnyilatkozásait egy letűnt korról.

AZ UNGVÁRI VÁRKERT EMLÉKJELEI

A várkertben lévő Herkules-szoborról Uzsok esetében már szoltunk (*Lásd az Együtt 2020/5. számát!*). Azonban nem ez az egyetlen öntöttvas emlék a Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Megyei Helytörténeti Múzeum gyűjteményében. Nem messze a Herkulestől egy másik antik görög alak öntöttvas szobra köszönt ránk. A pihenő Hermészt ábrázoló öntöttvas szobornak sem kevésbé talányos a története.

Eredetének kutatásával Mihajlo Dzsahman, a vármúzeum muzeológusa foglalkozott. Az ő kutatásaira hivatkozott a tárgyban publikáló Literáti Tetyana a *Pro zahid* internetes portálon (Втрачений Ужгород: Історія замкового Гермеца, 2019. 08. 09.). Egyébként a szoborról Pusztai László a *Művészet-történeti Értesítő* 1982/3. számában megjelent tanulmányából és Sabján Tibor–L. Kiss Katalin–Lengyel Károly: *Öntöttvas kályhák* című, a Terc Kiadónál 2006-ban napvilágot látott könyvéből is kaphatunk információt.

Összegezve a témában publikáltakat elmondhatjuk, hogy a szobrot a turjaremetei vasgyárban öntötték, és egy öntöttvas kályha díszítésére tervezték. „A 18. század végén alapított vasgyárban az 1820-as években igen

fejlett technológiával dolgoztak. A műöntészet magas színvonalát bizonyítja Csokonai Vitéz Mihály 1837-ben öntött síremléke” – írja Pusztai tanulmányában a vasgyárról. A legjelentősebb vasgyárakban a termékek művészi kivitelezésére saját szobrász-modellőröket alkalmaztak. Néha azonban a legnagyobb szobrászokat kérték fel egy-egy szoborminta megalkotására. Ebben az esetben is így történt. Pusztai kiderítette, hogy az alkotás Dunaiszky Lőrinc szobrászművész nevéhez fűződik: „Dunaiszky Hermeszre kisebb változtatásoktól eltekintve a nápolyi Museo Nazionaleben levő, I. századból való római hellenista bronzszobor kompozíciójának ismeretében készült.” Mégpedig 1832-ben a turjaremetei vasgyár megrendelésére, 250 forint tiszteletdíj fejében. A Hermész-szobor eredetije Lüszipposz (*Lysippos*) görög szobrász keze alól került ki. Őt a hellenizmus előkészítőjeként tartják számon, aki tökéletesen ábrázolta a fiatal férfi eszményi alakját, Nagy Sándorról állítólag csak ő készített portrészobrokat.

A Pihenő Hermészről 2001. 02. 23-án készült felvétel tanúsága szerint, még megvolt a szobor jobb karja. (A szerző felvétele)

Hermész a görög mitológiában (*a rómaiaknál Mercuriusként volt ismert*) Zeusz és Maia nimfa gyermeke, az istenek hírnöke volt. Őt tartották a pásztorok, az utazók, a kereskedők, a súly- és hossz mértékek istenének valamint az irodalom, az ékesszólás, az atlétika és a tolvajok védelmezőjének. A furfangjáról és ravaszágáról közismert, költészetkedvelő isten Apollón egyik legközelebbi barátja is volt.

Az Öntöttvas kályhák című könyvben a szerzők tudni vélik, hogy „1880 körül Turjaremetén öntötték azt a nagyméretű Hermész-szobrot, amely egy kályha felső részét alkotta. Az ülő helyzetű, ruhátlan férfialak alatt egy sziklatömbbe rejtették a kályha kivülfűtős tüzterét. Ennek oldalán **Unghvár**. felirat jelzi a készítési helyet.” A felirat jelenleg nem látható, mivel a betonfoglatat azt teljesen eltakarja. Az ominózus **Unghvár**. felirat és Turjaremete kapcsolatát a Herkules-szobor kapcsán már ismertettük.

Természetesen ebből az alkotásból is többet öntöttek. Pusztai cikkében megemlíti egy példányt a vásárosnaményi Beregi Múzeumban, egyet Kékeden, a Melczer-kastély parkjában (ez a Miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdona), valamint két példányt a Csepeli fémöntöde udvarán. Utóbbi helyen ma már hiába is keresnénk, ezek további sorsáról nincs információnk.

Két példány létezésére az *Ung* 1899. május 7-i számában bukkantunk: „*Régebben (Turjaremetén – a szerző) a mostani méntelep helyén vasgyár volt, mely elébb a kir. kincstár, utóbb magán, majd ismét kincstári tulajdont képezett. A vasat Antalóczról szállították ide feldolgozás végett, különösen nyujthatósága miatt volt igen kedvelt e vasanyag. Patkó és patkó-szegezen kívül hasznos tárgyakat is gyártottak e helyen, melyek nemcsak a hazai, hanem külföldi piacokon is keletnek örvendettek, különösen a lengyelországi kereskedőknek voltak keresett cikkei.*

Még manapság is látható az itt öntött tárgyakból egynéhány, pld. az Uzsonkon levő Herkules-szobor, valamint az ugyanott és Lyután Bacsinszky Ödön kertjében levő, elébb kályhák, most a kert díszítését képező Hermed-szobrok (sic!), valamint Dudinszky Dezső n.-bereznai gör. kath. lelkész kertjében levő haldokló magyar vitéz s felette lobogót tartó társát ábrázoló szobor, melyek mind a t.-remetei gyárban készültek s annak magas színvonalán állását hirdetik. A gyár feloszlása után lett itt alapítva a méntelep-osztály, egy százados parancsnoksága alatt.” Vagyis a cikkíró szerint Hermész-szobor az uzsonki fürdőben és a lyutai görögkatolikus lelkésznél is volt. Ezekről sajnos bővebb információval nem rendelkezünk. Megjegyezzük, hogy a miskolci múzeum hivatalos honlapján szintén hét ismert példányról tesznek említést.

Literáti cikkében igazolja, hogy a vasgyár helyén létrejött méntelep igazgatójának háza előtt a csehszlovák korszakban Hermész egyik öntöttvas szobra a kert díszje volt. Az akkori igazgató unokája egy helyi kutatónak tett személyes közlését fényképpel alátámasztva is megerősítette. A cikkíró szerint, a szovjet korszak hajnalán a méntelep felszámolták, és ekkor a szobrot is átszállították az ungvári várkertbe. Dzsahman muzeológus nem talált az átszállításról semmilyen bejegyzést, de ez akkoriban nem számított kirívó esetnek. A várban létrehozott múzeum első igazgatója, Szova Péter egy 1972-es kiadványban már tényként írta le, hogy a Hermész-szobrot Turjaremetén öntötték, és 1948-ban került a múzeum tulajdonába.

Dzsahman szerint, ha összehasonlítjuk a különböző példányokat, észrevehető, hogy az ungvári a többihez képest jóval durvább megmunkálású. Ez arra utal, hogy az ungvári példány egy későbbi öntés, amikor már a formák részben elhasználódottak voltak. Valószínűleg ez a gyengébb minőségű példány nem kelt el, és ezért maradt a gyárban, majd a gyárkert díszje lett. Az ungvári szobornak ma hiányzik mindkét karja. Elképzelhető, hogy ennél a példánynál a varrat is gyengébb minőségű volt, és később, talán az átszál-

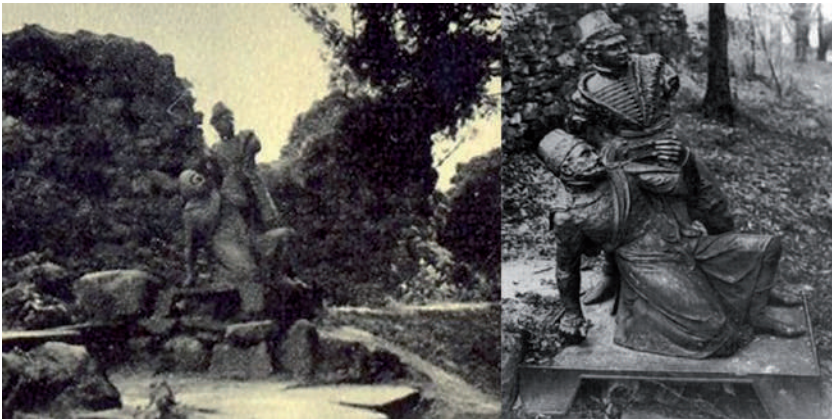
A Pihenő Hermész a Beregi Múzeum előtt. A lábszárra erősített szárny és a turjaremetei vasgyár logója az Unghvár felirattal. (A szerző felvételei)

lításakor a bal karja letörött és elkallódott. A félkarú Hermész másik karja 2001-ben vagy később tört le. Az ma is megvan a múzeum gyűjteményében. Hermész egyik attribútuma a szárnyas, rövid bőrcsizma volt. Mivel az istent itt a művész meztelenül ábrázolta, az apró szárnyakat a lábszár alsó részére erősítette. Ma már ezeket sem láthatjuk. A szobor feje búbján egy rés éktelenkedik. Tudni kell, hogy az öntést mindig részenként végezték, ezt követően olvasztották egybe. Itt volt az öntési folyamat egyik technológiai összekapcsoló eleme, amely az idők folyamán szintén elveszett.

Amint azt fentebb az *Ung* cikkében olvashatjuk, egy másik, a haldokló magyar vitézt s felette lobogót tartó társát ábrázoló szobor szintén Dudinszky Dezső nagybereznai görögkatolikus lelkész kertjében volt. A cikkíró szerint ezt is Turjaremetén öntötték. Az anyaországhoz történt visszatérés után egy képeslapon ez, vagy elképzelhető, hogy egy másik példánya, már az ungvári várkertben látható. Az *Öntödei múzeumi füzetek* 14. számában (2005) Pusztai László viszont egyértelműen arról ír, hogy ez a szobor Zrínyi Miklós tragikus halálát ábrázolja, és a frigyeshalvi vasgyárban Schossel András szobrász-moddellőr tervei alapján öntötték. A szobor helyül a munkácsi várkertet jelöli meg, és tudni véli, hogy a második világháború idején pusztult el.

Lehetséges lenne, hogy mindkét gyárban öntöttek ugyanolyan szobrot? Talán.

Viszont a kis magyar világ idején készült képeslap, valamint a *Magyar Világhíradó* 1938. december – 773., az új határokról szóló filmtudósítása egyértelműen az ungvári várkertbe helyezik az ominózus szobrot.

A haldokló magyar vitéz szoborkompozíciója (a szerző gyűjteményéből)

Sajnos a múzeum legidősebb munkatársai sem tudnak erről az emlékműről bővebb információval szolgálni. Csakúgy, mint arról a másik két szoborról, amelyekről fényképfelvétel van a birtokunkban. Az egyik hátoldalán a felirat: *Az öreg és a gyerek*. A szobor mögött kivehető az ungvári vár fala és a skanzen fatemplomának tornya. Utóbbit 1974-ben építették fel a skanzen területén, tehát a felvétel ezt követően készülhetett. A másik egy festményről készült, hátoldalán pedig ez áll: *V. Klimkovij: A Család, 1945*. Mivel több ungvári felvétellel együtt került a birtokunkba, és a háttérben várfalat ábrázolt a festő, feltételezzük, hogy talán ez is az ungvári várkertben állt. Azonban ezenkívül a két szoborról semmilyen más ismeretünk nincs.

A bal oldalon V. Klimkovij 1945-ös festményén a Család-szobor, a jobb oldali képen pedig Az öreg és a gyerek szobor látható. (Felvételek a szerző gyűjteményéből)

A várkertben látható Turul-szobor sorsát a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatájának emlékműve kapcsán már tárgyaltuk. *(Lásd folyóiratunk 2021/2. számát!)*

(Folytatjuk.)